

ՊԱՐԳԵՎ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

(Հոգևոր հովիվ Մոսկվայի հայոց)

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՎԵՀԱՓԱՌԸ

Գեղեցիկ է արևի մայրամուտը Մայր Աթոռում, մանավանդ աշնանային ջինջ և պայծառ երեկոներին, երբ խորհրդավոր լուսթյան մեջ, Ս. էջմիածնի Մայր Տաճարի դեմուդեմ կանգնած, դիտում ես ծիրանավառ ճառագայթների գմբեթն ի վեր սահբքը, վերջին շողբը...

Այդպիսի երեկոներից մեկն էր, 1950 թվականի աշնանը: Երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Կաթողիկոսը մեզ՝ սարկավազներին, իր հոգևոր զավակներին, հրավիրել էր Վեհարան՝ խոսք ու զրույցի: Հայրական խրատներ և հորդորներ տալուց հետո, երբ պատրաստվում էինք հրաժեշտ առնելու, հոգեւույս Հայրապետը հուզված ձայնով ասաց. «Սիրելի սարկավազներ, ոչինչ չկա հավիտենական կյանքն էլ անցավոր է. վաղը, մյուս օրը ես էլ կմեռնեմ: Դուք եք, որ պիտի պահեք իմ հիշատակը. ձեզանով է, որ պիտի ապրեմ. դուք եք, որ իմ գրեթեմանի մոտով անցնելիս, «Հոգևոր» պիտի ասեք»:

Այդ օրվանից տարիներ են անցել: Ոչ ևս է երջանկահիշատակ Կաթողիկոսը: Մայիսի 9-ին լրանում է նրա մահվան 10-րդ տարեկիցը: Ես, որպես նրա ձեռքի տակ դաստիարակված և մեծացած հոգևորական, իմ որդիական պարտքն եմ համարում հուշերի կարգով վեր հանել իմ հոգևոր ծնողի, Հայ Եկեղեցու անկրկնելի մեծություններից մեկի, մեծ հայրենասերի արժանիքները, որպես Ամեն-

նայն Հայոց Կաթողիկոսի, որպես հայ եկեղեցականի և հայ մարդու:

Այսօր էլ, տարիների մշուշի միջից, իմ հիշողության մեջ երջանկահիշատակ Կաթողիկոսը պատկերվում է հին Վեհարանի ընդունելության դահլիճում, առանց վեղարի նստած, ուշադիր, քիչ խիստ դեմքով, դիմացինին լսելու դիրքով:

Բարձրահասակ, քաջալանջ, լայն ճակատով, երկար, նոսր մորուքով, նեղ, բայց սուր և արտահայտիչ աչքերով, փառահեղ ծերունի էր: Առանձնապես ազդեցիկ էր, երբ հայրապետական լրիվ զգեստավորման մեջ, միաբանների ուղեկցությամբ, հանդիսաբալլ Մայր Տաճար էր առաջնորդվում կամ Վեհարանի դահլիճն էր մտնում, հյուրերին ընդունելու:

Բնավորությամբ ծանրախոհ էր, խորաթափանց, հաղորդական և պայծառատես: Յուրաքանչյուր խոսքը կշռութավոր էր և տրամաբանված: Արտահայտություններն ինքնատիպ էին, պարզ, խոր և մտածված: Այդ է պատճառը, որ նրա հետ մեկ անգամ խոսողներն իսկ միշտ հիացմունքով են հիշում իրենց հանդիպման մասին:

Իմ հուշերը, կապված Գևորգ Զ Կաթողիկոսի հետ, սկսվում են ճամարանական տարիներից:

1945 թվականի հունիս ամսին ավարտվեցին նորաբաց Ճեմարանի ուսումնական

Երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Կաթողիկոսի վերջին լուսանկարը

(Գործ՝ նկարիչ Ստեփան Մինասյանի)

առաջին տարվա դասընթացները: Սկսվեցին քննությունները: Առաջին քննությունը, որ պետք է հանձնեինք, Հայոց Եկեղեցու պատմությունն էր: Նախքան քննության սկսվելը, մի քանի օր առաջ, ձմեռարանի վերատեսուչը հայտնեց, որ քննությանը ներկա են լինելու Վեհափառ Հայրապետը, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամներ, նշանավոր հայագետներ Ստեփան Մալխասյանցը, Երվանդ Շահադիչը և ուրիշներ: Մոտեցավ քննության օրը: Իրոքս սրտատրոփ և հուզված սպասում էինք Վեհափառի և հյուրերի ձմեռարան ժամանելուն: Մեզանից ավելի շատ հուզված էր Հայ Եկեղեցու պատմության դասախոս Ռուբեն արքեպիսկոպոս Դրամբյանը: Իսկապես պահը հուզիչ էր: Նորաբաց ձմեռարանի առաջին քննությունն էր, Վեհափառ Հայրապետի և նշանավոր հյուրերի ներկայությամբ:

«Զործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տէր...» մաղթանքով սկսվեց քննությունը: Վեհափառը ուշադրությամբ լսում էր, երբեմն դասախոսի միջոցով հարցումներ էր ուղղում մեզ, երբեմն էլ դիմում էր Ստեփան Մալխասյանցին, հետաքրքրվելով, թե արդյոք հարցումներ չունի: Ձմեռարանի ուսանողներից յուրաքանչյուրի հաջող պատասխանը գոհունակության արտահայտություն էր առաջացնում Նրա դեմքին, իսկ եթե հաջող պատասխանի հետ միաժամանակ ուսանողը մաքուր, գեղեցիկ լեզվով էլ հայերեն էր խոսում, Վեհափառը անշափ զոհ էր մնում և պատասխանողին քաջալերում:

Քննության ավարտվելուց հետո, Վեհափառը, շնորհակալություն հայտնելով վերատեսուչին և դասախոս սրբադասին, դիմեց մեզ, ասելով. «Դուք այստեղ եկել եք ծառայելու և նվիրվելու բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիների մեջ ծաղիկ հանդիսացող, ուրույն բուրմունք և հոտ ունեցող Հայոց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն: Ձեր մեջ առ այժմ պակասում են այդ Եկեղեցին ճանաչելու և գնահատելու համար համապատասխան գիտելիքներ. հենց որ այդ բոլորը ստանաք, վստահ եմ, որ կսիրեք նրան. իսկ եթե մեկ անգամ սիրեցիք, այլևս չեք կարող բաժանվել նրանից, ուր էլ որ լինեք: Ավելի մոտիկ ճանաչելով Հայ Եկեղեցին, կըմբռնեք նրա ուղղափառ դավանությունը, կծանոթանաք նրա նահատակ և հայրենասեր զավակների հետ, որոնք, որպես զաղափարի և հավատի անմահ վկաներ, կոգևորեն ձեզ և կառաջնորդեն մեր խնկելի նախնայաց վսեմ խորհուրդների շավղով»:

Հայրական բարի և առինքնող ժպիտը երեսին, խոսում էր Վեհափառը: Մենք, ամբողջովին ուշադրություն դարձած, որսում էինք նրա յուրաքանչյուր բառը, խոսքը և դրոշմում հիշողության մեջ:

Այդ ժամանակ՝ դեռ մեզ հայտնի չէր, որ Վեհափառի ասածները Նրա հիմնական զաղափարախոսությունն էին կազմում Հայ Եկեղեցու մասին: Նույնպես մեզ համար պարզ չէր, որ այդպիսի խոսքեր ուղղելով մեզ, Նա, չէր, որ այդպիսի խոսքեր ուղղելով մեզ, նախադասելի հանդիպումից սկսած, նպատակ ուներ հայրենասիրության և եկեղեցասիրության ներքին սերմանել մեր սրտերում, մեր դասագրքում սերմանել մեր սրտերում, որոշակի ուղղություն տալ:

Երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Կաթողիկոսի հոգում, ամեն բանից գերիվել, ամեն բանից թանկ, ամեն բանից ցանկալին. բոցավառ հայրենասիրությունն էր, հավատը հայ ժողովրդի ապագայի նկատմամբ: Նրա համար հայրենասիրության վսեմ գաղափարը օդ էր, ջուր էր, կյանք, առանց որի Նրա ապրելն անիմաստ էր և աննպատակ: Նրա հայրենասիրությունը Եկեղեցի և Աբովյանի հայրենասիրությունն էր՝ անձնուրաց, ոգևորիչ, վարակիչ, անհուն գեղ... Երբ կարդում ես վերջիններիս ստեղծագործությունները, զգում ես, որ նրանք հանգիստ սրտով չեն նստել աշխատանքի. գրելիս, ոգեշնչվել են, ոգևորվել են, մի պահ կտրվել են իրանկալությունից, ոտքի են կանգնել, քայլել, մտքով սլացել դեպի նկարագրված ժամանակաշրջանը, ապրել մեր ժողովրդի սխրագործություններով, ատելությունամբ լցվել դեպի հայրենիքի թշնամիները, և պոռթկացող զգացման այդ հզոր թափն ու շունչը գրչի միջոցով հաղորդել ապագա սերունդներին:

Ճիշտ այդպիսի հոգեվիճակի՝ մեջ եմ տեսել Գևորգ Զ Վեհափառին 1948 թվականին, Վարդանանց տոնի օրը կազմակերպված երեկույթին: Այդ օրվա հանդեսին ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանները, Հոգևոր ձմեռարանի սաները, դասախոսները և բազմաթիվ հյուրեր: Օրվա նյութի շուրջ զեկուցումով հանդես եկան ձմեռարանի դասախոսները և սաները: Համերգային բաժնից և արտասանություններից հետո, երեկույթի եզրափակման առթիվ խոսեց Վեհափառ Հայրապետը: Քանի դեռ խոսքը Վարդանանց պատերազմի առաջացման պատճառների մեկնաբանման մասին էր, Նա խոսում էր հանգիստ, խաղաղ տոնով, բայց երբ սկսեց խոսել ապստամբության հերոսական կողմի, հայ ժողովրդի անասան կամքի և ըմբոստ ոգու մասին, միանգամից կերպարանափոխվեց, և եթե մինչ այդ նստած էր խոսում, ոտքի կանգնեց, արժվի սուր հայացքով իր շուրջը դիտելուց հետո, ամբողջովին էլեկտրականացած և ունկնդիրների լարված ուշադրությունը իր վրա կենտրոնացրած, ոսկեհնչուն հայերենով, իմաստաբանեց Վարդանանց պատերազմի բարոյական նշանակությունը հայ ժողովրդի կյանքում:

«Վարդանանց պատերազմը,—ասաց Վեհափառը,—հայ ժողովրդի ազնվության, հերոսության, ազատատենչ ոգու, ազատ հայրենիք ունենալու մեծագույն վկայարանությունն է: Յուրաքանչյուր ժողովրդի պատմության մեջ կա անկյունաքարձային մի կետ, որով տվյալ ժողովրդի կամ պատմությունն է սկսվում, կամ էլ այդ րոպեից սկսած՝ նրա աստիճանաբար անկումն ու իսպառ անհետացումը պատմության բնմիջ:

Վարդանանց հերոսամարտը հայ ժողովրդի պատմության կրիտիկական անկյունաքարն էր, հայ ժողովրդի հավիտենականության և անմահության խորհրդանշանը: Ահա թե ինչու՞ Վարդանանց հիշատակը ընդմիշտ դրոշմվել է մեր ժողովրդի սրտում և դարձել ազգային ամենաբարձր և ամենանվիրական պաշտամունքը»:

Խոսում էր Վեհափառը... Դարերի հնության գաղտնարաններից վեր էին ելնում և կանգնում մեր հոգեկան աշխարհի մշուշապատ հորիզոնում Վարդանանք, իրենց անմեռ սխրագործություններով:

Վեհափառի սրտահույզ և հայրենաշունչ խոսքերն այն աստիճանի ոգևորիչ էին, որ հյուրերից մեկը, չկարենալով զսպել իրեն ալիկոծող զգացումը, բացականչեց. «Յավդ տանեմ, Վեհափառ ջան, վառեցիր մեզ»:

Խոսելով Հայ Եկեղեցու մասին, Գևորգ Զ Կաթողիկոսն իր կոնգակում գրում է. «Հայաստանյայց Ազգային Սուրբ Եկեղեցին ոչ միայն հոգևոր կրոնական հաստատություն է, այլև միաժամանակ ազգային հայրենական»: Ազգային կրոնական այս երկակի բնությունը նա շաղկապում էր իրավ հայրենասիրության և եկեղեցասիրության գաղափարով և պահանջում էր յուրաքանչյուր հոգևորականից հասկանալ այդ հանգամանքը և գործի կարևորությունը գիտակցությամբ ծառայել Հայ Եկեղեցուն:

Այդ տեսակետից ուշագրավ է հետևյալ միջադեպը: Ծեմարանի սաներից երկուսը սարկավազ ձեռնադրվելուց հետո, ըստ սովորության, ձեռնադրող եպիսկոպոսի հետ միասին ներկայանում են Վեհափառին՝ նրա օրհնությունն և ստանալու նպատակով: Վեհափառը սիրով է ընդունում նրանց, այնուհետև տալով իր հայրական հորդորները, հարցնում է սարկավազներից մեկին, թե ինչու՞ համար է հոգևոր կոչում ստացել: Վերջինս անակրկալի է գալիս, թերևս շփոթվում է Վեհափառի պատկառազու անձնավորությունից, և քթի տակ ինչ-որ անհասկանալի խոսքեր է կմկմում: Վեհափառն իսկույն մթազնում է. «Ըթե չգիտես, թե ինչու՞ համար ես սարկավազ դառնում, ինչու՞ ձեռնադրվեցիր»: Մյուս սարկավազը տեսնելով, որ գործը լուրջ

բնույթ է ստանում, մոտենում է ընկերոջը և ականջին փսփսում. «Մի՞թե Վեհափառին շես ճանաչում, ասա, որ Եկեղեցու միջոցով նաև Մայր Հայրենիքին ծառայելու նպատակով եմ սարկավազ ձեռնադրվել»: Վերջապես շփոթված սարկավազը ուշքի է գալիս և կրկնում ընկերոջ թեկադրած խոսքերը: «Ապրես,—ասում է Վեհափառը մեղմացած,—այդպես ասա, Ես էլ հենց այդպես եմ ուզում»:

Այս փոքրիկ դեպքը Վեհափառի հայրենասիրական զգացման բնորոշ կողմերից մեկն էր: Որքան էլ անտրամադիր լինեիր, ընթացիկ գործերով ծանրաբեռնված, հենց որ խոսքը դառնում էր հայրենիքի և հայ ժողովրդի մասին, իսկույն նա փոխվում էր, խանդավառվում, և, հոգնածությունը մոռացած, քաղցր և սիրալիր շեշտով խոսում էր իր սրտին մոտ և հարազատ նյութի շուրջ:

Գևորգ Զ Վեհափառի կաթողիկոսության շրջանին Հայ և Ռուս եկեղեցիների միջև իսկական բարեկամական հարաբերություններ ստեղծվեցին, որոնք դարձան սրտագին ավանդություններ:

«Անցյալներում,—ասում էր Վեհափառը,—ցարական Ռուսաստանը, ղեկավարվելով «բաժանիր և տիրիր» սկզբունքով, դրանով իսկ արգելք է հանդիսացել եկեղեցիների միջև սերտ կապեր ստեղծվելուն: Մեր օրերում, երբ օրավուր ամրապնդվում է բարեկամությունը մեր մեծ հայրենիքի բազմազգ ժողովուրդների միջև, Հայ և Ռուս բույր եկեղեցիները, որոնք հիմնված են քրիստոնեական սիրո, եղբայրության և բարեկամության զաղափարների վրա, շեն կարող իրար նկատմամբ օտարներ մնալ:

Ինչ վերաբերում է ընդհանրապես եկեղեցիների միություն խնդրին, ապա դա հեռավոր պատգալի հարց է, երբ նախադրյալներ կստեղծվեն այդպիսի մի մեծ գործի համար: Կոնկրետ խոսելով մեր եկեղեցին ուրիշ եկեղեցու հետ միացնելու մասին, ուղղակի պետք է ասենք, որ մեր եկեղեցին դրա կարիքը չի զգում: Մեր եկեղեցին պարտականություն ունի իր ժողովրդի հանդեպ. նա, ինչպես անցյալում, այսուհետև ևս պետք է ծառայի ազգապահպանման և ազդեցականության սուրբ գործին»:

Գևորգ Զ երջանկահիշատակ Կաթողիկոսի երազանքներից մեկն էր երիտասարդ, բարձր կրթություն ունեցող վեղարավորներ տեսնել Մայր Աթոռում: Այդ նպատակին հասնելու համար, նա մեծ հույսեր էր կապել նորաբաց Ծեմարանի սաների հետ: Երբ 1948 թվականին Ծեմարանի սաներից հինգ հոգի սարկավազ ձեռնադրվեցին և հետո նրանց թիվը հասավ ութի, Վեհափառը բոլորին իր հոգեզավակները համարելով, հատուկ ուշադրու-

թյուն դարձրեց նրանց ուսուցման և դաստիարակության գործի վրա: Նրան չէին բավարարում սարկավազների ձեմարանում ստացած գիտելիքները, միտք ուներ նրանց աստվածաբանական և հայագիտական համալսարաններ ուղարկել: «Մայր Աթոռի միաբաններ թող քիչ լինեն, բայց կրթված. ինձ տիրացու հոգևորականներ պետք չեն,— հաճախ ասում էր հոգեւույս Հայրապետը և ավելացնում.— Դուք եք իմ միակ հույսը: Դրա համար էլ աղոթում եմ առ Աստված, որ պեսդի ձեզ վեղարներով շտեսած, գերեզման չմտնեմ»:

Մեր ուսման պակասը լրացնելու նպատակով, Վեհափառը երկու շաբաթը մեկ անգամ մեզ Վեհարան էր հրավիրում և ժամեր շարունակ խոսում Հայ Եկեղեցու պատմության, աստվածաբանության և հայագիտության թեմաների շուրջ:

Տարիներն անցնում էին, Գևորգ Զ Կաթողիկոսի սերն ու գուրգուրանքը մեր նկատմամբ ավելանում էր, վերածվելով ծնողական ջերմ զգացման: Բանը հասել էր այնտեղ, որ միաբանական հանդիսավոր ճաշկերույթներին, նախքան ճաշասրահ մտնելը, հարցնում էր շաթիրին. «Գրիգոր, մի տես, սարկավազներս եկե՞լ են»: Բացի դրանից, թույլ էր տվել, առանց իր հրավերին, երբ ինքը զբաղված չի լինի, խմբով կամ առանձին գնալ իր մոտ Այգայիսի օրերին Վեհափառին գտնում էինք Վեհարանին կից պարտեզի փոքրիկ տաղավարում նստած, մտածկոտ, և երբեմն էլ հագվի լսելի, ժերունական ձայնով Կոմիտասյան հանրածանոթ երգի հետևյալ բառյակը երգելիս.

Հով արեք, սարե՛ր ջան, հո՛վ արեք,

Իմ դարդին դարման արեք:

— Սարերը հով չեն անում,

Իմ դարդին դարման անում:

Մոտենում էինք Վեհափառին: Մեզ տեսնելուն պես, հայրական քաղցր, անուշ ժպիտով

ասում էր. «Հը՛, ի՞նչ կա, աղնե՛րդ է պակաս, թե՛ մաղներդ»: Հետո սկսվում էր մտերմական զրույցը ուսման մեջ ցուցաբերած մեր առաջադիմության, ապագա անելիքների և այլ հարցերի մասին: Վերջում, հրաժեշտի ժամանակ, եթե որևէ խնդրանք չունենայինք, հարցնում էր. «Որևէ բանի կարիք չունե՞ք, լինի՞ հարստացել եք»:

Գևորգ Զ Վեհափառը հմուտ էր եկեղեցագիտության և հայագիտության բոլոր ճյուղերի մեջ: Հմտություն ուներ նաև արտաքին գիտությունների մեջ: Ազատ կերպով խոսում էր գերմաներեն: Ռուսերեն լեզուն գիտեր կատարելապես:

Զինված լինելով հոգևորական անհրաժեշտ բարձր գիտելիքներով, ունենալով խորաթափանց միտք, հոգևոր գործեր ղեկավարելու բազմամյա տարիների փորձ, եկեղեցական ընթացիկ բարդ խնդիրները ճշգրտորեն վճռելու և կարգավորելու արտակարգ կարողություն, երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Կաթողիկոսը վայելում էր հայ և օտար եկեղեցիների հոգևորականության անկեղծ սերն ու հարգանքը: Մինչև այսօր էլ, Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի Պատրիարք Նորին Սրբություն Ալեքսիս հարգանքով և ականածանքով է արտահայտվում հոգեւույս Վեհափառի մասին: «Լավագույն տպավորություններով եմ հիշում երանելի Գևորգ Զ Կաթողիկոսին,— ասում է Սրբազան Պատրիարքը,— չափազանց խելացի և իմաստուն հոգևորական էր»:

Գևորգ Զ Վեհափառը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նախկին միաբանության վերջին մեծ «Քյոթուկ»-ն էր, հին սերնդի վերջին և պատկառելի ներկայացուցիչը: Նրա հիշատակը, որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, որպես հայրենասեր մարդու և Հայ Եկեղեցու անբաժանելի միասնականության անխոնջ պաշտպանի, երկար կապրի սերունդների սրտում և իր արժանի տեղը կգրավի Հայ Եկեղեցու նորագույն շրջանի պատմության մեջ:

